

TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE +IIK EKİNİN İŞLEVLERİ

Tuna BEŞEN DELİCE*

Özet: Bu makalede, Türkmen Türkçesindeki +IIk ekinin işlevleri, *Türkmen Dilinin Sözlüğü* temel alınarak incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda, otuz işlev tespit edilmiştir. Tespiti yapılan ekin bu işlevleri, cümle ve sözcüklerle örneklendirilmiştir. Sonuç bölümünde de, Türkiye Türkçesindeki kullanımına dayalı karşılaştırmalı saptamalar, özet hâlinde aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkmen Türkçesi, +Iık eki, işlev.

I. Giriş

+IIk eki, Türkmen Türkçesinde ve diğer Türk lehçelerinde isimlerden isim türeten çok işlek ve kapsamlı bir ektir.

Bu ekin Türk lehçelerindeki işlevleri genel olarak aynıyken yapıları az da olsa farklıdır. Bu farklılık, daha ziyade ekin ilk ünsüzünün benzeşme sonucu değişmesi veya ekin düzlük-yuvarlaklık uyumuna girip girmemesinden kaynaklanır.

Güneydoğu-Uygur grubundan Özbek Türkçesinde bu ekin sadece +Iık şekli (*bâqqallık* ‘bakkallık’, *âbrolik* ‘hürmetlik’) mevcut iken (Coşkun, 2000: 38) yine Uygur grubundan Çağdaş Uygur Türkçesinde, bu ekin +Iık/+Iık, +Iık/+Iık şekilleri (*bâşlik* ‘beş rakamı’, *altunluk* ‘altın bulunan yer’) görülmektedir (Baskakov vd., 1966: 372).

Kuzeybatı-Kıpçak grubunda ise bu ek oldukça çeşitlidir. Tatar Türkçesinde sadece düz ve dar -yani, +Iık/+Iık- şekilleri görülmektedir (*utnlık* ‘odunluk’, *çüplék* ‘çöplük’). Kazak ve Kırgız Türkçelerinde ise, bu ekin ön ünsüzü l’nin benzeşmesi sonucu ortaya çıkan d ve t’li şekilleriyle de karşılaşılır. Kazak Türkçesinde ekin yalnız düz ve dar +Iık/+Iık, +dık/+dik, +tık/+tik (*kisilik* ‘insanlık’, *orındık* ‘sandalye’, *joldastık* ‘yoldaşlık’) şekilleri mevcutken; Kırgız Türkçesinde düzlük ve yuvarlaklık uyumuna girmiş +Iık/+Iık, +Iık/+Iık; +dık/+dik, +duk/+dük; +tık/+tik, +tuk/+tük (*cazdık* ‘yazlık ekin’, *töştük* ‘zırh, döşlük’) şekilleri de bulunmaktadır (Öner, 1998: 36 37).

Kuzeydoğu-Altay grubu lehçelerinde ise, bu ekin görünüşlerinin Kıpçak grubuna göre daha çeşitli olduğu söylenebilir. Ekin bu gruba giren Saha Türkçesinde +Iık/+Iık, +Iık/+Iık; +dık/+dik, +duk/+dük; +tık/+tik, +tuk/+tük; +nık/+nik, +nuk/+nük şekilleri (*itiitik* ‘sıcakça’, *kündük* ‘bir günlük yol’, *teñnik* ‘eşiççe’) mevcuttur (Kirişcioğlu, 1999: 47). Hakas Türkçesinde ise, +Iık/+Iık,

* Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ABD.

+nıg/+nig, tıg/+tig şekilleri (*kirli* ‘kirli’, *tastıg* ‘taşlık’) kullanılmaktadır (Baskakov vd., 1966: 434).

Güneybatı-Oğuz grubu lehçelerinde ise, bu ek, hep +lık/+lik, +luk/+lük şeklindedir. Sadece Azerbaycan Türkçesinin kalın sıradan sözcüklerinde bu ekin +lıg/+lug şekilleri kullanılmaktadır (Zeynalov, 1993: 48).

+Ilk ekinin tarihî seyrine bakıldığında, Eski Türkçe döneminde de günümüz Oğuz grubu lehçelerinde olduğu gibi düzlük ve yuvarlaklık uyumuna tabi olmuş +lık/+lik, +luk/+lük şekillerinin (*beglik*, *özlük*), Eski Anadolu Türkçesi döneminde ise bazen yuvarlak ünlülü tabanlara da gelen düz +lık/+lik ve yuvarlak +luk/+lük şekillerinin (*sayrulık*, *yigitlik*) kullanıldığı tespit edilmiştir (Tekin, 2000: 85; Gülsevin, 1997: 117 118).

Türkiye ve Türkmen Türkçesi üzerine hazırlanmış dil bilgisi çalışmalarında -Ilk ekinin işlevleri ile ilgi ayrıntılı saptamalar yapıldığı görülmektedir.

Vecihe Hatiboğlu, *Türkçenin Ekleri* adlı eserinde -Ilk ekini oldukça kapsamlı olarak incelemiş ve genel bir sınıflandırma yaparak bu ekin on dört işlevini tespit etmiştir (Hatiboğlu, 1981: 102 106). Bu eke dair farklı görüşlerden biri, Tahsin Banguoğlu’nun *Türkçenin Grameri* adlı eserinde karşımıza çıkar. Banguoğlu, bu ekin çekim ekini andıran bir kullanışa sahip olduğunu ve “için” edatı görevinde bir içinlik anlamı meydana getirdiğini (*üç günlük iş*) belirtmektedir (Banguoğlu, 2000: 193). Zeynep Korkmaz ise, bu eki, isimden isim yapım işlevini esas alarak isim bahsinde ele aldığı gibi sıfat ve zarf oluşturma işlevlerini de temel alarak sıfat ve zarf bahislerinde de ele almıştır (Korkmaz, 2003: 55 58, 341, 465).

Türkmen Türkçesi gramerlerinde de bu ekin isim ve sıfat yapan işlek eklerden olduğu belirtilmekte ve işlevleri hakkında geniş bilgi verilmektedir (Söyegov, 1999: 24, 82 83; Azımov, 1960: 243 244).

Bu çalışmada, Türkmen Türkçesinin yayınlanmış en geniş sözlüğü olan *Türkmen Diliniñ Sözlüğü*’ndeki (TDS) +Ilk ekli sözcükler incelenerek şu işlevler tespit edilmiştir:

1. Bir işi yapan kişiyi gösteren isimlerin üzerine gelerek meslek isimleri türetir. Bu ek -özellikle- ‘+çı/+çi, +gär, +keş, +ban, +pez’ yapım ekleriyle türetilmiş yapıların üzerine getirilir (Azımov, 1960: 243):

Şu gısga möhletde Ogulgözel aspezligi övrendi. (Şu kısa sürede Oğulgözel aşçılığı öğrendi.) TDS 60

Yevropada bagbançılık, gök ekinçilik yayrandır. (Avrupa’da bağcılık, sebzeçilik yaygındır.) TDS 63

Men her näçe okasam hem kazılığa yetişmecegimi bilyän-diyip, Çüymegöz degişme bilen cogap berdi. (“Ben ne kadar okursam okuyayım kadılığa ulaşamayacağımı biliyorum.” diyerek Çüymegöz şakayla karışık cevap verdi.) TDS 366

advokatlık (avukatlık), agronomçılık (ziraatçılık), aspezlük (aşçılık), avtorlık (yazarlık), bagbanlık (bağcılık), biçimçilik (terzilik), cellaplık

(tüccarlık), çapıksuvarlık (jokeylik), çarvaçılık (hayvancılık), çolukluk (çoban yardımcılığı), dayhanlık (çiftçilik), ekerançılık (çiftçilik), ädikçilik (ayakkabıcılık), gözbağçılık (sihirbazlık), hasapçılık (saymanlık), imamlık (imamlık), içalılık (casusluk), injenerlik (mühendislik), kazılık (kadılık), kilvanlık (değirmencilik), kommersantlık (tüccarlık), lyotçiklik (plotluk), masgarabazlık (soytarılık), misgärlik (bakırcılık), pagtaçılık (pamukçuluk), sagımçılık (süt sağma işi), seyislik (seyislik), soldatlık (askerlik), sövdagärlik (tüccarlık), suratçılık (fotoğrafçılık), sürekçilik (çobanlık), talabanlık (ücretli işçilik), tercimeçilik (tercümanlık), üzümçilik (üzümcülük), şahırlık (şairlik), yüpekçilik (ipekçilik), zergerlik (gümüşçülük)...

Bu işlev ile kullanılan +IIk ekinin ek yığılması görülen veya işlevsiz +çI eki eklenmiş sözcüklere getirildiği de tespit edilmiştir. Bu sözcükler incelendiğinde, şahırlık=şahırçılık örneğinde olduğu gibi her iki şeklin de sözlükte yer aldığı ya da mugallımçılık ve gassapçılık örneklerinde olduğu gibi yalnız bu +çIIIk eki getirilmiş şekillerin kullanıldığı görülür:

bagbançılık (bağçılık), çopançılık (çobanlık), dayhançılık (çiftçilik), doktorçılık (doktorluk), gassapçılık (kasaplık), goyundarçılık (koyunculuk), masgarabazçılık (soytarılık), misgärçilik (bakırcılık), mugallımçılık (öğretmenlik), seyisçilik (seyislik), soldatçılık (askerlik), sövdagärçilik (tüccarlık), şahırçılık (şairlik)...

2. Görev ve kıdem ismi yapar:

Çingiz han özüniñ **guramaçılık** ukabını görkezipdir. (Cengiz Han, kendisinin kuruculuk yeteneğini göstermiştir.) TDS 206

Ol indi Lenin adındaki kolhoza **başlıklık** edyär. (O şimdi Lenin adındaki çiftlikte yöneticilik yapıyor.) TDS 82

Ol özüniñ **orunbasarlık** edyän dövründe, zähmetsöyer adam hökmünde özüni tanadıpdı. (O, yardımcılık yaptığı dönemde, kendisini çalışmayı seven biri olarak tanıtmıştı.) TDS 492

başlıklık (yöneticilik), deputatlık (vekillik), desyatniklik (onbaşılık), direktorlık (yöneticilik), dotsentlik (doçentlik), guramaçılık (kuruculuk), kapitanlık (kaptanlık), klaskomlık (sınıf başkanlığı), komandirlik (komutanlık), komissarlık (komiserlik), leytenantlık (teğmenlik), lektorlık (konuşmacılık), marşallık (mareşallik), müdirlik (müdürlük), orunbasarlık (yardımcılık, muavinlik), presidentlik (cumhurbaşkanlığı), rektorlık (rektörlük), serdarlık (liderlik), serkerdelik (liderlik), yolbaşçılık (liderlik, yöneticilik), ...

3. Yapılacak bir iş için malzeme ismi yapar:

Gandımıñ gövniñdäki arzuvı: **yorganlıkdan, balaklıkdan** çalçalarını hırın-dıkın doldurcakdı. (Gandımın gönlündeki arzusu yorganlık ve şalvarlıkla torbasını tika basa doldurmaktı.) TDS 69

Mayalık yekece yumurtgam hem yok. (Kuluçkalık tek bir yumurtam dahi yok.) TDS 433

Onuñ bir süytli sığırı ve **çallık** düyesi bardı. (Onun süt veren bir ineği ve çal -deve sütünden yapılan ayran- için süt veren bir devesi vardı.) TDS 736

balaklık (şalvarlık), çadırlık (çadır dikilen kumaş), çallık (çal -deve sütünden yapılan ekşi içecek- yapmak için gerekli olan süt), degirmenlik (öğütülmek için ayrılan değirmenlik buğday, arpa), depelik (takkenin tepesine koymak için kullanılan kumaş parçası), donluk (kıyafet dikmek için kullanılan kumaş), galıñlık (çeyizlik), halılık (halı yapmak için kullanılacak olan yün, ip gibi gerekli malzemeler), içmeklik (kürk dikmek için kullanılan deri), kirlilik (önlük yapmaya yarayan kumaş), kiselik (kese yapmaya yaran kumaş parçası), mayalık (kuluçkalık yumurta), urnalık (yama yapmaya yarayan kumaş), yabalık (askı yapmak için gerekli malzeme), yakalık (yaka yapmak için gerekli kumaş), yeñlik (kolluk yapmaya yarayan kumaş)...

4. Nitelik belirten soyut isimlere gelerek canlılarla ilgili dönem ismi yapar:

Balam, men indi garrılığa yüz urupdırın. (Evladım, ben artık yaşlanmaya başladım.) TDS 151

Kim bilyär, çagalık yıllarıñ geçer, Samolyotuñ örän uzaga uçar. (Kim bilir, çocukluk yılların geçer; uçağın çok uzaklara uçar.) TDS 732

Bularıñ üçüsi-de şu obada önüp-ösen, oğlanlıktan-da bile gezen deñ-duşlardı. (Bunların üçü de bu köyde büyüüp yetişen, oğlan çocuğuyken birlikte gezen akranlardı.) TDS 480

çagalık (cocukluk dönemi), garrılık (ihtiyarlık), gocalık (yaşlılık), oğlanlık (erkeklerin yetişkin çağına gelinceye kadar olan dönemin adı)...

5. İnsan yahut hayvan vücudunun bölümlerini adlandırmaya yarayan isimler yapar:

Garavul şol vagtda başga birinden üyşenip, ayaklarınıñ daraklığına basıp, koridor bilen gitdi. (Bekçi, o vakit başka birinden korkup ayaklarının ucuna basarak koridor boyunca gitti.) TDS 239

Ayağı gırma kövüşli, nogta yalı saçları guşaklığına yetip durdı. (Ayağında gırmakövüşü -özel bir Türkmen bayan ayakkabısı- vardı, yular gibi saçları beline kadar iniyordu.) TDS 210

Garlı bay onuñ yakasından tutup, demligini gısıp, arkanlığına itip goyberdi. (Garlı Ağa, onun yakasından tutarak boğazını sıkıp arkasına itip bıraktı.) TDS 246

daraklık (ayağın parmaklarla bileğe kadar olan kısmı), daşlık (kuşların yediklerini sindirmeye yarayan organı), demlik (gırtlak), göbeklik (göbeğin çevresi), guşaklık (bel), topukluk (topuk)...

6. Genel olarak somut nadiren de soyut isimlere gelerek alet ve eşya ismi yapar:

Olariñ her biriniñ özüniñ girkılığı bar. (Onların her birinin kendi kırkısı var.) TDS 228

Tirkişiñ izındaki düye burunlığını üzüpdür. (Tirkişin peşindeki deve burunluğunu koparmış.) TDS 115

başlık (halı dokumada kullanılan bir alet), burunlık (devenin gemine geçirilen ip), daşlık (örtü), dişlik (yün tarağının dişleri için ağaçtan yapılan

kapak), *gırkılık* (koyun ve keçi kırpma için kullanılan alet), *gözlük* (hayvanların gözlerini korumak için kullanılan aksam), *namazlık* (*seccade*), *üstünlük* (*heybe*, *çuval*)...

7. Benzer nesne veya kavramların toplandığı veya muhafaza edildiği nesne isimleri yapar:

Türkmen diliniñ düşündirişli sözlüğine giren arap-pars sözleriniñ köpüsü hazır tanalmaz yalı bolup gidipdir. (Türkmen dilinin açıklamalı sözlüğüne giren Arapça ve Farsça sözcüklerin çoğu artık bilinmemektedir.) TDS 607

çöplük (çöplük), iksalık (yün vs. eğermek için kullanılan aletin konulduğu kap), iñnelik (iğnedenlik), otluk (semaverin köz konulan yeri), sözlük (sözlük), zibillik (çöplük)...

Yukarıda verilen örnek sayısından da anlaşılacağı üzere, bu işlevde kullanılan +IIk eki, Türkmen Türkçesinde, Türkiye Türkçesinde olduğu kadar işlek değildir. +lık eki yerine *kıldan* 'küllük', *duzdan* 'tuzluk', *çaydan* 'demlik', *galamdan* 'kalemlik', *güldan* 'vazo' örneklerinde görüldüğü gibi Farsça +dan eki tercih edilmiştir.

8. Giyim-kuşam, takı ve aksesuar isimleri yapar:

Yukacık başlıklı yeşil yapıncasını alıp, maşına mündi. (Yumuşacık başlıklı yeşil pelerini alıp arabaya bindi.) TDS 82

Yığımcılar yeñlik geyip pagta yıgyarlar. (Toplayıcılar, kolluk takarak pamuk topluyorlar.) TDS 292

Sag eliniñ elligini çıkarıp, tazedden gapını kakıp başladı. (Sağ elindeki eldiveni çıkarıp yeniden kapağıya vurmaya başladı.) TDS 807

başlık (başlık, şapka), çekelik (bekâr Türkmen kızlarının başlarına taktığı bir tür takı), dizlik (devenin dizine takılan saçaklı kumaş), düyebaşlık (dügünlerde devenin üzerine serilen süslü bez), ellik (eldiven), göbeklik (bir tür takı), içlik (astar), kirlilik (önlük), önlük (önlük), saçlık (saça takılan süs eşyası), yağlık (yağlık), yeñlik (elbisenin kolunu temiz tutmak için kola geçirilen kolluk), yeñselik (gelinlerin ensesine takılan pullu takı), ...

9. Sayı isimlerine eklendiğinde üstlendiği işlevler Türkiye Türkçesindeki kıyasla oldukça fazladır. Bunun sebebi, Rusça sözcük hazinesinin Türkmen Türkçesi üzerindeki etkisidir. Rusça sözlükte iki (два) rakamının şu anlamları vardır: два 'iki', двойка (Türkmen Türkçesine *ikilik* diye çevrilen) '1. iki rakamı 2. (not) zayıf 3. (kart) ikili' (Şerbinin, 1989: 111). Bu ekin sayılar üzerine geldiğinde üstlendiği işlevler şöyle sıralanabilir:

a. Genellikle sıfat olarak kullanılan sayı isimlerine gelerek o sayının rakam adını yapar. Türkiye Türkçesine göre +IIk ekinin bu şekilde kullanılışı, gereksiz kullanımdır.

altılık (altı sayısının adı), başlık (beş sayısının adı), birlik (bir sayısının adı), dokuzluk (dokuz sayısının adı), ikilik (iki sayısının adı), üçlük (üç sayısının adı), yedilik (yedi sayısının adı)...

b. Ayrıca, bu sayı isimleri, öğrenci notları için de kullanılır:

*Ol hemme derslerinden **büşlik** aldı.* (O bütün derslerinden beş aldı.) TDS 119.

***Büşlik** bahalar bilen yokarı klasa geçmeli.* (Beş alarak üst sınıfa geçmek gerek.) TDS 119

*Hatda mugallıma Sona **ikilik** hem goymandır.* (Hatta Suna Öğretmen iki bile vermemiştir.) TDS 334

ikilik (beşlik puanlama sistemine göre zayıf not), üçlük (beşlik sisteme göre “orta” olarak kabul edilen not)...

c. Türkmen Türkçesinde iskambil kartları da sayı isimlerine +IIk eki getirilerek adlandırılmaktadır:

*kerpiç **büşlik** kart (karo beşli), **ikilik** oyun, **üçlük** kerpiç (karo üçlü), **yedilik** haç (sinek yedili)...*

d. Sayı isimlerine gelerek boyut, ölçü, miktar vb. bildiren isimler yapar:

***altılık** galoş, **büşlik** manat, **ellilik** lampoçka (ellilik ampul), **ikilik** galoş, **onluk** galoş, **otuzluk** asma çıra (otuzluk asma lamba), **üçlük** galoş, **yigrimilik** tigrir (yirmilik tekerlek)...*

10. Ölçü ve miktar ifade eden isimlere gelerek ölçü, miktar, boyut, yer, zaman aralığı vs. bildiren isimler yapar:

*Şu liniyanıň baş **kilometrlik** çemesi yeňsesinde bir oba otr.* (Şu çizginin yaklaşık beş kilometre gerisinde bir köy bulunmaktadır.) TDS 382

*Akmirat ak torbanıň içine bir **gadaklık** başı salıp gitmäge tayınlandı.* (Akmirat beyaz çuvalın içine yaklaşık yarım kiloluk kelleyi koyup gitmeye hazırlandı.) TDS 129

*Han galası on **çakırlık** yoldur.* (Han Kalesi yaklaşık on kilometrelik yoldur.) TDS 735

çakırlık (1,07 km. 'ye denk aralık), gadaklık (409,5 grama denk ağırlık), gektarlık (hektarlık), kilogramlık (bir kiloya denk taş veya nesne), kilometrlik (bir kilometreye denk gelen mesafe), kirbeňkelik (409,5 grama denk gelen ağırlıktaki taş), köpüklük (bir kapik değerindeki madeni para), litrlik (bir litrelik miktar, bu miktarı alan kap), manatlık (bir manata denk olan para biriminin adı), miligramlık (miligrama denk ölçü birimi), putluk (16,3 kilograma denk ölçek), şayılık (beş kapik değerindeki madeni para)...

11. Kök veya gövde hâlindeki isimlere gelerek o ismin anlamıyla ilgili ölçü ve miktar bildiren isimler yapar:

*Şondan gündogarrak bir **mezillikde** yene bir guýı bolaysa, has yagşı bolardı.* (Buradan doğuya doğru yarım günlük yolda bir kuyu daha olsaydı çok iyi olurdu.) TDS 435

atımlık (bir defalık), doyumluk (doymak için yeterli miktar), mezillik (ortalama yarım günlük yol), yatımlık (birkaç günlük süre)...

12. Zaman isimlerine gelerek o zaman dilimine has kullanımı olan soyut veya somut isimler yapar. Yıldönümü isimleri yapma ve belli bir periyodu bildirme işlevleri ‘десятилет|ие: on yıl, ~ия onuncu yıl {dönümü}; ~ный on

yıllık' örneğinde de görüldüğü üzere Rusça'nın etkisiyle ortaya çıkmıştır (Şçerbinin, 1989: 117):

*Maña baş **günlük** azık tayarla.* (Bana beş günlük yiyecek hazırla.) TDS 216

*Kämahal gidyär Gökyayla, **Giçlik** yene gelyär gaydıp.* (Arasıra Gökyayla'ya gidiyor; akşam yine dönüp geliyor) TDS 173

*Moskva şäherinde Türkmen sovet edebiyatınıň **ongünlügi** geçirildi.* (Moskova şehrinde Türkmen Sovyet Edebiyatının on gün süren programı yapıldı.) TDS 487

aylık (bir aylık süre; maaş), aşıamlık (akşam yemeği), ebedilik (ebediyen), ertirlik (kahvaltı), gicelik (gece vakti), giçlik (akşam), gündelik (günlük), gündizlik (gündüz vakti), günlük (bir günlük zamanla ölçülen), ikiyillik (süresi iki yıl olan), mıdamalık (bakılık, süreklilik, ebedilik), minutluk (kısa süreliğine), möhletlik (belli bir sürelik), münyüllik (bin yıllık süre), ongünlük (on günlük zaman dilimini kapsayan program), onyıllık (tarihî bir olaydan on yıl sonra yapılan tören), otuzyıllık (otuz yıllık dönem ve bir olaydan otuz yıl sonra yapılan tören), ömürlük (ömür boyunca, daima), öylänlik (öğlen yenen yemek), sagatlık (bir saat dilimindeki), yıllık (bir yıllık sürede olan), ...

13. –II ve –sIz eklerini alarak sıfatlaşmış sözcüklerin bildirdiği durumda olma ya da olmama anlamı içeren isimler yapar:

*Yöne meni Esen Veliyeviň **adulsızlığı** yadadyar.* (Beni sadece Esen Veliyev'in adaletsizliği yoruyor.) TDS 26

Okuvsızlık körlükdir. (Okumamışlık körlüktür.) TDS 485

*Çagalar siz küşt oynunda örän **pähimlilik** etmeseňiz utularsıňiz.* (Çocuklar, siz küşt oyununda çok akıllıca davranmazsanız yenilirsiniz.) TDS 556

adaklılık (nişanlılık), adulsızlık (adil olmama), bilimlilik (bilgилilik, okumuşluk), bilimsizlik, çagalılık (çocukluluk), çagasızlık, düşümlilik (güzellik), dıgılılık (tutumluluk), dıgısızlık, gaharlılık (sinirlilik), geçirimlilik (merhametlilik), geçirmsizlik, habarlılık (haberlilik), habarsızlık, ikuçluluk (belirsizlik), kanunluluk (kanuna uygunluk), kanunsızlık, kellesizlik (kafasızlık), okuvluluk (bilgилilik, okumuşluk), okuvsızlık, parahatlık=parahatçılık (rahatlık), pähimlilik (akıllılık), pähimsizlik, rehimplilik (merhametlilik), rehimsizlik, sovukganlılık (soğukkanlılık), şühhelilik (şüphelilik), şühhesizlik ugursızlık (anlamsızlık, sonuçsuzluk), ukiplilik (yeteneklilik), ukıpsızlık, ünslülük (dikkatlilik), ünssüzlik, yakaşıklılık (güzellik, yakışıklılık), yakaşiksizlik, yokumluluk (faydalı olma durumu), yokumsızlık, yüzlülük (otorite, şan şöhret sahibi olma durumu), zıyanlılık (zararlılık), zıyansızlık...

Örneklere bakıldığında, bazı sözcüklerin olumlusu –II eki almazken olumsuzunun –sIz eki ile yapılmış olduğu görülür:

aydıňlık (açıklık), aydıňsızlık (açık, aşık olmama durumu), barabarlık (beraberlik), barabarsızlık (beraber olmama durumu)...

14. Belli bitki veya tarım ürünleri için ayrılmış yahut bu ürünlerin çokça yetiştiği veya yetişmeye müsait olduğu yer isimleri yapmaya yarar:

Gülcanlarıñ öyi dört tarapı hışalık, buyanlık, tutluk bolan mekdebiñ yanında yerleşyärdi. (Gülcanlar'ın evi dört tarafı kamışlık, buyanlık, dutlukla çevrili olan okulun yanında bulunuyordu.) TDS 116

Biz gicäniñ içinde gavunçılığa bardık. (Biz gece vakti kavunluğa ulaştık.) TDS 129

Periler bag-bakca ekip, lälezarlıkda yaşayan ekenler. (Periler bağ bahçe ekip otlar, çiçekler arasında yaşarlarmış.) TDS 421

agaçlık (ağaçlık), almalık (elmalık), badamlık (bademlik), baglık (bağlık), gavunlık=gavunçılık (kavunluk), hışalık (bir tür sazlık biten yer), igdelik (iğde ağacının çok yetiştiği yer), keneplik (kenep -kendir- yetiştirilen yer), lälezarlık (ot ve çiçeklerin yetiştiği yer), maysalık (buğday ekilen toprak), narlık (nar yetiştirilen yer), ocarlık (ocanın çok bittiği yer), sazaklık (sazak ağacının çok bittiği yer), sazlık (sazlık), sövütlik (söğütün çok olduğu yer), tikenlik (dikenin veya dikenli bitkilerin çok olduğu yer), tokaylık (ormanlık), tutluk (dutluk), üzümlük (üzümlük), yoruncalık (yoncalık), zıgırlık (ketenin çok yetiştiği yer)...

15. Belli bir özelliği ile diğerlerinden ayrılan yer isimleri yapar:

Adamlar ağaçları kesmäge, çadırları dikmäge ve batgalıkları guratmaga girişipdirler. (İnsanlar ağaçları kesmeye, çadırları kurmaya ve bataklıkları kurutmaya girişmişlerdir.) TDS 77

Öten ayıñ içinde bir mazaristanlıktan geçdiñmi?! (Geçen ay içerisinde bir mezarlıktan geçtin mi?!) TDS 424

Mekdebiñ yeñse tarapında añırsına-bärsine göz yetmeyän takırlık yaylıp yatırdı. (Okulun arka tarafında uçsuz bucaksız, göz alabildiğine çorak topraklar uzanıp gidiyordu.) TDS 632

alañlık (tepelik), aññatlık (tepelik), batgalık (bataklık), çadırılık (çok çadır kurulmuş olan yer), çalpavlık (su biriken yer, bataklık), çägelik (kumluk), çöllük (çöllük arazi), çukurlık (çukuru çok olan yer), dağlık (dağı çok olan yer), daşlık (taşlık yer), düzlük (meydanlık, düzlük), ekinlik=ekinçilik (ekili alan), gırlık (kır), kölegelik (gölgelik yer), mazarlık=mazarçılık=mazaristanlık (mezarlık), meydanlık=meydançılık (meydanlık, düz alan), odunlık (odunun çok olduğu yer, sazlık), palçıklık (çamurlu yer), sayalık (gölgelik yer), sähralık (bozkırlık alan), sonarlık (çimenlik), şorluk (toprağında tuz miktarı çok olan yer), takırlık (çorak alan), tamlık (bir araya toplanmış ev yığını), tekizlik (düz yer), urpaklık (tümseklerin çok olduğu yer), yılanlık (yılanın çok olduğu yer),...

16. Belli bir siyasî görüş, öğretici gibi düşünce akımlarına ve belli bir dine inananların isimlerine eklenerek o akımların ve dinî inanışların isimlerini yapar:

Milletçilige garşı rehimsiz göreş alıp barılıpdi. (Milliyetçiliğe karşı merhametsiz bir saldırı sürüp gidiyordu.) TDS 444

Musulmanlık adatı içinde önüp-ösen garrı kolhozçı spirtli içgini ömründe agzına almandı. (Müslümanlık adetleri içinde büyüyüp yetişen ihtiyar kolhozcu, alkollü içkiyi ömrü boyunca ağzına koymamıştı.) TDS 453

Leninçilik prinsip esasında doredilyär. (Lenincilik prensip temelinde meydana getirilir.) TDS 415

ateistlik, butparazlık (putperestlik), çepeçilik (solculuk), dekadentlik (19. asrın sonu 20. asrın başlarında ortaya çıkan "Sanat için sanat" felsefesini benimseyen edebiyat akımı), halkçılık, Katoliklik (Katoliklik), Leninçilik (Lenincilik), liberallık=liberalçılık (liberallik), Marksistik-Leninçilik (Marksist-Lenincilik), Miçurinçilik (Miçurinçilik), milletparazlık=milletparazçılık=milletçilik (milliyetçilik), Musulmanlık=Musulmançılık (Müslümanlık), Ortodoksallık (Ortodoksluk), Protestantlık (Protestanlık), revolyutsionluk (devrimcilik), tazelikçilik (yenilikçilik)...

17. Yakın akraba isimlerine gelerek üveylik anlamı katar:

Şol vagt Vepanıñ **eneliği** geldi. (O vakit Vepa'nın analığı geldi.) TDS 811

Çopan oları **oğullıga** alıpdır. (Çoban onları oğulluğa almıştır.) TDS 480

Soltannepes aganıñ **gızlığıdır**. (Sultannepes ağanın üvey kızıdır.) TDS

222

atalık (üvey baba), enelik (üvey anne), gızlık (üvey annenin veya babanın kızı), oğullık (üvey oğul).

18. Zamir ve özel isimlerle kullanıldığında taraftarlık veya aitlik anlamı katar:

Sen bir **menlik** ol ahırı! (Sen bir de benden taraf ol artık!) TDS 437

Geliñ, şu oyunda Oraz **menlik**, Mirat **Mämmetlik** bolaysın. (Gelin, bu oyunda Oraz benden, Mirat Memmet'ten yana olsun.) Azimov 243

Meniñ **sizlik** işim bar. (Benim sizinle işim var.) TDS 596

menlik (benim tarafımda, benden yana), sizlik (sizden yana), Mämmetlik (Mehmet'ten yana)...

19. Renk isimlerine gelerek o rengin hâkim olduğunu gösteren soyut adlar yapar:

Ekinimizi **göklüğine** orardık...(Ekinimizi yeşerince biçerdik...) TDS 194

Çayçı gözlerini petredip, giñ sähranı bürän **garañkılığa** seretdi. (Çaycı, gözlerini iyice açıp geniş sahrayı kaplayan karanlığa baktı.) TDS 148

aklık (beyazlık), alagarañkılık (alacakaranlık), garalık (siyahlık), garañkılık (karanlık), gızullık (kızullık), göklük (yeşillik), yaşullık (yeşil renklilik)...

20. İsim ve sıfatlara gelerek eklendiği sözcüğün anlamıyla ilgili durum ismi yapar. Bu işlevde kullanılan +IIk eki kendinden önce gereksiz bir +çI eki ile +çIIIk şeklinde kalıplaşabilmektedir ve +çIIIk ekiyle yapılmış olan örnekler oldukça fazladır:

Onuñ bu işi **adullık** bilen çözeğine men bar zatdan beter inanyarın. (Onun bu işi adil bir şekilde çözeceğine her şeyden çok inanıyorum.) TDS 26

Bu yigit **yetimçilik** bilen össe-de, örän parasatlı bolup yetişipdir. (Bu yiğit, yetim büyüse de çok akıllı biri olarak yetişmiştir.) TDS 295

Elbetde, erbetçilikden yagsıçılığa geçmek aňsat iş däl. (Elbette, kötülükten iyiliğe geçmek kolay iş değil.) TDS 816

abatlık=abatçılık (sağlamlık, rahatlık), adıllık (adil olma durumu), agzıbirlik (dostluk, birlik), bahıllık=bahılçılık (cimrilik), cahıllık=cahilçılık (gençlik), çışiklik (semizlik, şışlik), dikdüşdülik (inatçılık), duşmanlık=duşmançılık (duşmanlık), galplık (sahtelik), erbetlik=erbetçilik (kötülük), ävmezlik (yavaşlık, ağırkanlılık), gısgançlık (pintilik), hapalık (kirlilik), içigaralık=içigaraçılık (kötü niyetlilik), kayıllık (memnunluk), kezzaplık=kezzapçılık (yalancılık), kişilik (mertlik), lakgılık (gevezelik, boşboğazlık), lodırlık (tembellik), mıhmanlık=mıhmançılık (misafirlik), mönlük (bönlük, saflık), nebisceñlik=nebsevürlük (menfaatperestlik), obadanlık (güzellik), özbaşdaklık (bağımsızlık), pukaralık=pukaraçılık (fukaralık), razılık=razıçılık (razı olma, makul görme), sıpayılık=sıpayıçılık (kibarlık, ağırbaşlılık), şadıyanlık=şadıyançılık (mutluluk), tanımalık (meşhurluk), telbelik (delilik), ümsümlük (sessizlik, sakinlik), vagşılık= vagşıçılık (vahşilik), yagılık=yagıçılık (duşmanlık), yeñilkellelik (aklı kıtlık), yetimlik =yetimçilik (yetimlik), zerurlık=zerurçılık (gereklilik)...

21. İkilemelerin üzerine gelerek ikilemenin anlamıyla ilgili soyut ve somut isimler yapar:

Çarı aga işçileri azık-suvluk bilen üpcün edyär. (Çarı Ağa işçilere yiyecek ve içecek temin ediyor.) TDS 28

Şeyle-de bolsa, baş-başdaklık bolmaz yalı, her kime belli bir yumuş tabşırmalı. (Öyle ise de, başıboşluk olmasın diye herkese belli bir görev verilmeli.) TDS 81.

Hemme zat yine öñki-öñküligine galıpdır. (Her şey yine önceden olduğu gibi kalmıştır.) TDS 505

azık-suvluk (yolluk), akan-dökenlik (çok fazlalık), alan-aldılık (kim aldıysa onun olma durumu), basa-baslık (sıkış tıkaşlık), baş-başdaklık (düzensizlik, başıboşluk), başlı-baratlık (kendi başımalık), cayba-caylık (yerli yerindelik, düzenlilik), dim-dırslık (sessizlik), dost-yarlık (tanışlık), döken-saçanlık (müsriplik), galdır-basdırlık (sahtelik, yalanlık), gapma-garşılık (tamamen ters olma), ham-çamlık (dostluk, ahbaplık), ızan-da-çuvanlık (telaşa düşme durumu), imi-salalık (rahatlık), köre-körlük (anlamamazlık, körü körünelik), men-menlik (kendini beğenmişlik), öyli-işiklilik (evli olma durumu), öñki-öñkülik (önceki gibi, her zamanki gibi), saplık-süplük (çer çöp, artık, kalıntı), urha-uruluk (yağma, bağrışma), vagır-şagırlık (keyiflilik), yerbe-yerlik (yerli yerindelik, düzenlilik)...

22. Yön ve taraf ismi yapar:

Guşlukdan bir otlı göründi. (Güneydođudan bir otobüs göründü.) TDS 210

Guşluk tarapa gitmek (Güneydoğu yönüne gitmek) TDS 210

guşluk (güney ile doğunun arası, güneydoğu), arkanlığına (arka tarafa doğru).

23. İsimlere gelerek eklendiği sözcüğün anlamıyla ilgili mecaz anlamlı soyut isimler yapar:

Kolhozçılar onuñ ukıplı ussalığı ve adamkärçiligi hakkında govi gürrüñ edyärler. (Kolhozcular onun ustalığı ve insancılığını hakkında iyi konuşuyorlardı.) TDS 24

Men-ä seniñ türklügiñden ölüpdirin. (Beni senin bu saflığın öldürüyor.) TDS 666

Eger kalbında bir insanlık vıdanı bar adam bolsa, beyle sözleri çekip çıdamazdı. (Eğer kalbinde insanlık vicdanı olan bir adam olsaydı bu sözlere tahammül edemezdi.) TDS 785

adamkärlik=adamkärçilik (insancılık), dargursaklık (öfkelilik, dar kafalılık), dilsizlik (az konuşma durumu), erkeklik (mertlik), gatılık (cimrilik), giñlik (rahatlık, soğukkanlılık), govşaklık (güçsüzlük, kuvvetsizlik), gönülik (açıksözlülük), insanlık=insançılık (insanlık, insancılık), itlik (itlik, hayvanlık), ömürlük (sağlam), şeytanlık (kötülük), Türklük (saflık, bölülük), Türkmençilik (adetlere bağlılık), yezitlik (zalimlik)...

24. İsimlere gelerek bir mesleği icra eden ismi yapar:

Yıgnagıñ başlıgı dokladça söz berdi. (Toplantı başkanı raportöre söz verdi.) TDS 81

başlık (müdür)

25. Geometrik şekil ismi yapar:

Üçburçluklarıñ meñzeşliklerinden taraplariñ proporsionallığı gelip çıkyar. (Üçgenlerin benzerliklerinden kenarların oranları ortaya çıkar.) TDS 687

dörtburçluk (kare), üçburçluk (üçgen).

26. Spor dallarını ifade eden isimler yapar:

Onuñ paraşyutçılık işinden beryän gürrüñlerini diñläp bilmeyärdim. (Onun paraşütçülükle ilgili konuşmalarını dinleyemiyordum.) TDS 518

yüzücilik (yüzücülük), paraşyutçılık (paraşütçülük)...

27. Belli bir bölgenin yönetim biçimini esas alarak o bölgeyi karşılayan veya ifade eden yer isimleri yapar:

Şahır özüniñ “Oba” diyen şıgırında “vagsı bayarlıgı” saygılayar, krepostnoylik düzgünine garşı çıkyar. (Şair, kendisinin “Oba” adlı şiirinde “zalim hükümdarlığı” eleştiriyor, derebeylik düzenine karşı çıkıyor.) TDS 82

bayarlık=bayarçılık (hükümdarlık), hanlık (hanlık), knyazlık (prenslik), patışalık (padişahlıkla yönetilen yer), vassallık (derebeylik)...

28. Akrabalık isimleri yapar:

Onuñ yuvlukları şol yerde yaşapdırlar. (Onun torununun torunları orada yaşamışlardır.) TDS 829

çovluk (torunun çocuğu), yuvluk (torunun torunu)...

29. Bitki isimleri yapar:

Her goltugına bir sanı ullakan kırkgünlük tutdurdu. (Her koltuğuna bir tane kocaman kavun yerleştirdi.) TDS 406

güyzlük (sonbaharda ekilen ekin), kırkgünlük (erken olgunlaşan bir tür sarı kavun), pellik (kavun karpuz gibi ürünlerin saplarının gövdeye birleştiği yer), üzärlik (üzerlik), yarmalık (hayvanların yediği bir tür ot)...

30. Hayvan isimleri yapar:

daralık (bir cins kuş), iñnelik (yusufçuk böceği).

II. Sonuç

1. Türkmen Türkçesi'nin en kapsamlı sözlüğü olan Türkmen Diliniñ Sözlüğü'nin taranması sonucunda +IIk ekinin otuz işlevi tespit edilmiştir. Bu işlevler ve örnekleri yukarıda sıralanmıştır.

2. Türkiye ve Türkmen Türkçelerini +IIk ekinin bu işlevde kullanımı açısından karşılaştırdığımızda görülen en önemli fark, +çIIIk şeklindeki kalıplaşmadır. Bu kullanımıyla Türkiye Türkçesinde sadece meslek ismi yapımında ve belli bir düşünce akımını destekleyen isimleri yapma işlevinde (*odunculuk, çöpçülük, sağcılık, solculuk* vs.) karşımıza çıkarken Türkmen Türkçesinde birçok işlevde '*isim+lük*' şekliyle birlikte '*isim+çılık*' şeklinin (*hayınlık=hayınçılık, parahatlık=parahatçılık, gavunluk=gavunçılık, insanlık=insançılık...*) kullanıldığı görülmektedir. Hatta, pek çok örnekte, Türkmence sözlükler, +IIk eki almış sözcüğün tanımını için +çIIIk ekini almış sözcüğe göndermektedir.

3. Türkiye Türkçesiyle karşılaştırıldığında, bu ekin kullanımının Türkmen Türkçesinde farklı olduğunu gösteren örneklere rastlanır. Türkmen Türkçesindeki *bilimlilik* ve zıttı olan *bilimsizlik, barabarsızlık, aydınsızlık* vs. kullanımları Türkiye Türkçesinde yoktur.

Türkiye Türkçesinde kullanılan '*güçsüzlük*', '*kuvvetsizlik*' yapılarına karşılık Türkmen Türkçesinde '*güçsüzlük, kuvvatsızlık*'ın yanı sıra '*güçlü dällik*', '*kuvvatlı dällik*' yapıları da görülmektedir.

4. Örnekler için taranan Türkmen Dili Sözlüğü'ndeki tanımlarda +IIk ekinin Türkçe Sözlük'ün tanımlarında yer alan 'olma durumu' ibaresi yerine kullanıldığı görülmektedir. Buna örnek olarak, Türkmen Dili Sözlüğü'nde '*davacılık*' kelimesi için verilen '*dava edicilik*' tanımına karşılık Türkçe Sözlük, '*davacılık*' kelimesini açıklamak için '*davacı olma durumu*' ibaresini kullanır.

Bundan hareketle, +IIk ekinin daha çok durum bildirme işlevinde sözcük üretmek için kullanıldığı söylenebilir; ki, bu tip kullanımlara Türkmen Türkçesinde sıkça rastlanmaktadır: *misapırlık* (misafirlilik): *misapır yagdayında bolmaklık* (misafir olma durumu); *öyli-işiklilik* (evli barklılık): *öylenmeklik* (evli olma durumu); *täklik* (teklik): *cübut dällik* (çift olmama durumu) vb.

5. Bu ekin getirildiği bazı yapılarda yapıyı oluşturan parçaların eklendiği sözcükteki anlamı çağrıştırmadığını görüyoruz: *cemagatçılık, cemgiyetçilik* (toplumsal, sosyal), ıgallık (yağışlı), *çekirtgelik* (çekirgesi çok olan) "*çekirtgelik yıl*", *çibınlık* (sivrisineği çok olan yer veya zaman) örnekleri bu savı destekler niteliktedir. *Ekinçilik* (I. ekin ekme işi, II. ekin ekilen yer) sözcüğüne

bakıldığına ise beklenen anlamın yanı sıra beklenmeyen anlamla da karşılaşmaktadır.

6. +IIk eki, Türkiye Türkçesinde benzer nesnelere derlendiği veya muhafaza edildiği yer ve nesne ismi yapma işlevi için (*tuzluk, küllük, çaydanlık* vs.) sıkça kullanılırken Türkmen Türkçesinde bu ekin yerine Farsça'dan geçmiş olan +dan ekinin tercih edildiği (*duzdan, küldan, çaydan* vs.) görülmektedir.

7. Türkiye Türkçesindeki *iplik* örneğinde görülen gereksiz ek kullanımına Türkmen Türkçesinde de rastlanmaktadır: *yüplük* (iplik), *yagtlık* (ışık, ışın), *çıglık* (rutubet, nem), *tomluk* (cilt), *hatalık* (hata) vs.

8. Türkiye Türkçesinde *çaydanlık, erenler, oğlanlar* gibi örneklerde görülen ek yığılması hadisesi, Türkmen Türkçesinde de -daha çok- alıntı eklerle yapılmış sözcüklere anlamı pekiştirmek üzere +IIk ekinin getirilmesiyle ortaya çıkmaktadır: *mazaristanlık* (mezarlık), *milletparazçılık* (milliyetçilik), *lâlezarlık* (çiçek bahçesi) vs.

9. Bu ekin Türkmen Türkçesinde düzlük ve yuvarlaklık uyumuna göre dört şeklinin yani +lık/+lik, +luk/+lük şekillerinin olduğu belirtilmişti. Buna karşılık *odunluk, revolyutsiyonluk, ogulluk, ünslülük, yüzlülük, gönülük, sayruluk* örneklerine bakılarak bu ekin düzlük ve yuvarlaklık uyumuna girmediği düşünülebilir; ancak, bunun sebebi Türkmen Türkçesinde yazıda ilk heceden sonra 'o ve ö' ikinci heceden sonra 'u ve ü' seslerinin bulunmaması kuralıdır (Kara, 2000: 14 15).

10. Bu çalışmanın ulaştığı en önemli sonuç, Türkmen Türkçesinde +IIk ekinin çok değişik ve farklı işlevler yüklenecek kadar yaygın kullanılan bir ek olduğudur.

Abstract: In this study, the functions of the +IIk, which is the one of the suffix in Turcoman Turkish, are determined in consist of Turkmenish Dictionary (Türkmen Diliniñ Sözlügi). As a result of this study 30 different functions of the +IIk are determined and also these functions are exemplified by sentences and words. At the end of the study, comparative identifications are given in the base of their usage in Turkish language.

Key Words: Turcoman Turkish, suffix +IIk, function.

Kaynakça

- Azımov, P., (1960), **Hızirki Zaman Tırkmen Diliniñ Grammatikası**, Aşgabat.
- Banguoğlu, Tahsin, (2000), **Tırkçenin Grameri**, TDK Yayınları, Ankara.
- Baskakov, N.A. ve diğerleri, (1966), **Yazıki Narodov SSSR, Tyurkskie Yazıki**, İzdatelstvo "Nauka", Moskva.
- Coşkun, Volkan, (2000), **Özbek Tırkçesi Grameri**, TDK Yayınları, Ankara.
- Gölsevin, Gürer, (1997), **Eski Anadolu Tırkçesinde Ekler**, TDK Yayınları, Ankara.
- Hamzayev, M.Y. ve diğerleri, (1962), **Tırkmen Diliniñ Sözlügi**, İlimler Akademisi Neşriyatı, Aşgabat.
- Hatiboğlu, Vecihe, (1981), **Tırkçenin Ekleri**, TDK Yayınları, Ankara.
- Kara, Mehmet (2000), **Tırkmençe (Giriş-Gramer-Metinler-Sözlük)**, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Kirişçioğlu, Fatih, (1999), **Saha (Yakut) Tırkçesi Grameri**, TDK Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
- Korkmaz, Zeynep, (2003), **Tırkiye Tırkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**, TDK Yayınları, Ankara.
- Öner, Mustafa, (1998), **Bugünkü Kıpçak Tırkçesi**, TDK Yayınları, Ankara.
- Söyegov, Muratgeldi ve diğerleri, (1999), **Tırkmen Diliniñ Grammatikası-Morfologiya**, Ruh Yayınları, Aşgabat.
- Şçerbinin, V.G., (1989), **Russko-Turetskiy Slovar (Rusça-Tırkçe Sözlük)**, Moskva.
- Tekin, Talat, (2000), **Orhon Tırkçesi Grameri**, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi, Ankara.
- Zeynalov, Ferhat, (1993), **Türk Lehçelerinin Karşılaştırmalı Dilbilgisi**, Çev. Yusuf Gedikli, Cem Yayınevi, İstanbul.